

ESTÉ 2016 * L° 78

Li Rantoele

Gazete di prôze nén racontrece ki rexhe tos les troes moes eplaideye pal "RANTOELE", soce nén recwârlante (a.s.b.l.)

mimbe del Soce po les mancîs Lingaedjes et Tuzances d' Urope (ALCEM), avou l'aspalaedje del Kiminalté Walonreye-Brussele

Mwaise sicrijheu : Lucyin Mahin - Dessins : Djozé

Eplaideu responsåve : Pire Otjacques

19, rûe d' la Hète, 6840 Li Tchesteu - Bureau de dépôt : 6840-Neufchâteau

Pris : 3 uros å limero ; abounmint po èn an : 12 uros (20 po l' etrindjir)

à conte IBAN : BE74 0682 2043 0507 BIC : GKCCBEBB

Li mot « rantoële »

Li mot « **rantoële** », c' est dandjreus on riscôpaedje [mécoupure] do shuvion [suite de mots] « l' arantoële » (l' araegnreye, l' arincrin). On l' dijheut purade e l' Basse Årdene, la k' i s' prononciève *ranteûle, ranteûye, rantûye, rantûle, rantôye, rantoûye, rantoûle, rantwèle, rantwâye, rantwaye, rantwale*, evnd. (ALW 8).

Li Rantoële-soce

Li Rantoële-soce, c' est ene Soce Nén Recwârlante (S.N.R., a.s.b.l.) k' a stî ahivêye e 1996 pa Tiri Dumont, Lorint Henschel, Lucyin Mahin, Pire Otjacques & Stefane Quertinmont. Po pus di racsegnes, alez sol Wikipedia walon, et potchî a « [Li_Rantoële_\(soce\)](#) ».

Li Rantoële-gazete

Li Rantoële-gazete eplaidêye a pus sovint des ârtikes e **rfondou walon** (orthographe wallonne unifiée).

Sacwants tecses sicrîts e-n on walon coinrece [régiolecte] et riscrîts e rfondou cial ont stou eplaidîs, come li scrijheu(se) les a-st ortografî, sol djâspinreye « [li walon d' emon nozôtes](#) » : <http://walon.cultureforum.net/>

Responsåvte

Les scrijheus sont responsåves di leus scrijhaedjes et les dessineus d' leus dessinaedjes.

Croejhete

E rfondou walon, li prono sudjet des cåzants (lire djin do pluriyal) pout esse « **nos** » (come so Lidje, Nameur et Tchålerwè), mins eto « **dji** », come so on grand boket d' l' Årdene. Loukîz p. 22 : **Dj' estans dedja nos bråmint**.

Asteme ! Li prono coplemint miroetrece [réfléchi] dimeure « **nos** ». **Dji nos avans trompé d' voye**.

Dirî l' viebe, c' est « **dj'** » (avans **dj' râjhon** ?) ou « **dju** » (ki n' î avans **dju stî vey** !), avou on rdoblaedje do son « **dj** » (Feller: **avans-djdju**).

Abondroets

Les scrijhaedjes del Rantoële polèt esse riprins tot marcant bèn l' sourdant.

Les textes publiés dans « Li Rantoële » peuvent être repris en citant la source.

Et n' rovyîz nén ki :

xh se prononce généralement **ch** et **jh** se prononce **j** (les 2 se prononcent **h** a Liège); **ea** se prononce **ia** ou **ê** (fr. eau); **én** se prononce généralement **in** (**én** ou **é** a Charleroi); **ae** se prononce généralement **a** (**è** à Liège, **â** à Charleroi dans le suffixe -âdje); **oe** se prononce généralement, **ey** se prononce **èy** à Liège et **iy** ailleurs; **wè** (**eû** à Liège, mais aussi **è, û, ë, wa, ou, wê**, etc.), **sch** se prononce **sk** ou **ch** (mais **h** à Liège); **oi** se prononce **wa** à Namur, **wè** à Liège, **ô** à Charleroi et **ou** à Nivelles, **â** se prononce **au** à Namur, **â** en Haute-Ardenne, et variablement **au, â, ou a** à Charleroi; **ô** se prononce souvent **ô** (presque **on**) mais **ou** à Nivelles et à Fosse-la-Ville; **sh** se prononce **ss** à l'Est et **ch** à l'Ouest; **oen** se prononce souvent **on** à l'Est et **win** à l'Ouest.

endè (**end, ndè, nd**) se prononce **ènnè** (**ènn', 'nnè, 'nn'**) sauf à l'Ouest où il se rend par **'dd'** (simplifié en **d'** ou **d-**)

En wallon unifié, tous les E internes se prononcent è. remantchî = rêmantchî; retchessî = rêtchessî. La lettre é ne s'écrit que si elle représente un phonème du wallon : ceréjhe, tuzé, singlé. Non si elle provient d'un calque du français : prezinter, republike (lire è).

Les voyelles i, u et ou se prononcent presque toujours longues devant une consonne voisée (b, d, dj, g, jh, v, z), R et Y. Un espace typographique suit toujours une apostrophe; il n'y a pas d'apostrophe ni d'E muet internes.

Di traze a catoize

Noveas lives e walon

« **L' Årdene todi** », on bea live di fotos noer-et-blanc, trossêyes pa Jean-Louis Brocart. Djondant, des tecses a môde di biyets d' oumeur, sinés Jean-Pierre Servais. Loukîz eto li corwaitaedje do live sol gazete « **Singulîs** » [Singuliers] 1-16 & p. 18. 30 uros + poirtaedje. Racsegnes: 0479 22.03.81 - contact@museedelaparole.be

« **Bos d' l' esperance** », ene ramexhnêye d' arimés da Christian Thonet, k' a fwait deujhinme pris al bate di powezeyes del Lovire e 2014. Racsegnes: 0475 31.32.65 - scribeusducentre@gmail.com

publîcîs rîpîcîs: One Sâk, 1. du Toléphon 14 30-5110 One Sâk
Mwiti n° 0. dîcîsbe 94, pîs d'îvîsîs: Nîmîs 1

Bates

Bate « **on scrijheu... on djheu / ene sicrijheuse... ene dijheuse** » (Un auteur... une voix). Avou on tinme oblîdjî : on temonaedje.

Les tecses (inte 20 royes et deus pådjes) divèt esse rintrés (6 egzimplaires sins scrire si no, apus k' dins ene cloyowe ewalpeure) divant l' 15 d' octôbe 2016 amon : Annie Rak, Rowe do govienmint, 15, 7000 Mont.

Les 3 bates del fiesse às lingaedjes walons

Noûmots: Vos fât ratourner cénk mots francès des docteurs d' ene djivêye premetowe (el Rantoële 77 ou so Berdelaedjes).

Pîce di teyâte: scrire ene pîce di teyâte d' èn ake, ki sereut rdjouwêye totavâ, avou do zûna so l' schapaedje des pitîtes langues.

Mascote del fiesse às lingaedjes walons: edvinter ene biesse ricnoxhowe di tos les Walons, ki soeye gaiye, avnante, â lådje sol Walonreye et sol Daegne etire.

Dierin djoû: **15 di setimbe**; rindaedje des pris: 15 d' octôbe

Dipus d' racsegnes p. 21

Ratacaedje

Bons condjîs, todi

Sol tins ki l' dierinne Rantoele esteut el posse, Brussele esteut atakêye. Des Walons et des ôtes, di totes les nacionâlités morît, di cåze del waraexhreye des omes. Les cis k' evoyèt traitreuzmint des bombes avou leus avions, et les ki s' distrujhèt po touwer.

Li Bon Diu leu-z âmes a tertos. Pôreut vali k' on djoû, les ptitès djins comprindénxhe ki tos ces djeus la sont decidés pa les gros marchands d' canons, et çoula dispu ki l' monde est monde. Dedja do tins del Walatlande (loukîz p. 12-15). Ni nos metans nén avou zels tot cwerant a s' rivindjî so des tropes di djins ki n' è plèt rén. Ni tot shuvant biesmint les dire des posses-et-gazetes, mwaistris pa les minmes gros-colés.

Mins come on dit todi, li veye tchereye sins rla. Djâzans d' ôte tchoi, djâzans macrales.

Divant d' aler e condjî

Divant d' aler e condjî, si vos è prindoz asteure, pinsez a-z emoenner do lijhaedje e walon. Nos vos ndè propôzans deus troes dins ç' Rantoele cial (p. 2 & 18). Si vos n' avoz waire di

cwârs, profitez des meyeus-tins (bonmartchîs pris) k' i gn a par ci par la. El Tunizeye, metans, on ptit payis ki parvént tot doûçmint a rexhe del haeyime d' après l' revintreye [*haine post-révolutionnaire*]. Et prinde totes les pârteyes del société po moenner l' payis, tot cwerant des mitan-voyes [*solutions de compromis*]. Ou å Marok, la k' vos seroz pus e sâvrité k' a Brussele, et wice ki, dins des ptitès coines k' i gn a, on djâze walon. Raguidez l' fime « Li langue åd dibout del linwe » da Zavî Istasse, ki s' vind a DVD, si vos n' mi croeyoz nén.

Ni djhoz nén ki les areyoplanes sont dandjreus. C' est brâmint pus riskeus di prinde veste oto. Gn a Bén d'pus d' moirts å kilomete so les voyes ki dins les airs. Li tchâfeu del tcherete so s' toet ciddé padrî el sait Bén, la, lu ! A s' dimander si les

vraies terorisces, ci n' est nén les politikîs et les mwaisses d' industreye des payis ki fabriquent des moteurs ki polèt fé do 150-180, dabôrd ki cåzu tos les estats ont ene limotche di vitesse a 120 km a l' eure.

Mins divant d' aler e condjî, djans, sayîz di vos ateler ås bates del « fiesse ås lingaedjes walons » (vizez p. 21).

Et vos dire ki, sapinse a Pire di Coubertin, li tot, c' est nén d' wangnî, c' est d' prinde pâr.

Lucyin Mahin, li 20 di may 2016

Après les atacaedjes di Brussele

Li minisse Djambon nos dmande d' afitchî çou-cial a l' aberteke

(end a des ôtes p.10, 15 & 16)

RICWEROU

Djan Cayron

L' éndjoleu del binde des Rfondeus
Boute avou Linusse po sayî d' ebôguer
l' Toele avou s' walon.
A l' maket d' djâzer walon avou ses
rdjetons, et d' disfinde
li rfondou dins l' boesse ås imådjes
Saye di fé comprinde ås djins k' i n'ont
pus ki l' lingaedje di
leus tayons po dire k' i sont
co WALONS
BISTOKE Å CI K' EL RITROVE :
1 UROPICAYON

*Idêye & gros
do tecse:
Jacques
Desmet*

*caricateures
Djozéwal*

RICWEROU

N'DJO LIDJEU

Di vrayi no, Pablo Sarachaga
Abagant do Tchili
Manaedjeu et rcwreue del binde des Rfondeus
Boute po ki l' walon fouxhe so
les éndjoles d' asteure
A l' inconsynce d' î voleur rimete eshonne
tos les 500 diccionaires walons
et d' erîler les codjowaedjes di tos les viebes
Saye di fé comprinde ås djins
k' i n'ont pus ki l' lingaedje
di leus tayons po dire k' i sont co WALONS
BISTOKE Å CI K' EL RITROVE :
1 UROPETSALE

Li Beldjike dins l' penin

Deus bombes petnut a Brussele, les metros rôlnut

Mardi l' 22 d' mæss. Après awè fwait on gros betch al sitacion a m' bâshele ki va passer s' djournêye mon ses grands-parints, dji rmonte dins l' trén omnibusse viè Brussele. So m' sûtifone, mi bele-mame m' evoye on messaedje : « Savoz k' i gn a yeu des esplôzions a Zaventem ? » ?

On djoû come èn ôte ?

Grâce a l' internete axhlâve, dji découvre k' i gn a yeu des esplôzions a l' areyopôrt. C' est fwait, les sôdârs di l' Estat islamike on fini pa fé peter leu hinne amon nozôtes.

Dji so co dins m' trén aviè L' Elpe [La Hulpe]. Dji pôreu co dischinde do trén e raler bouter al mâjhone, come nos avéns tertos fwait à moes d' nôvimbe, come on nos l' aveut dmandé.

Continouwer, mi di dj', ça sereut lzî dner l' baston po m' fé bate. Mins dj' dimeure biesmint e trén, sins tuzer, disca Brussele-Schumann.

Drole di rsinta : li stâcion est a pô près vude. Il est 8 eures 45. Dji prin m' velo à pî do Consey Uropeyin, mete e-n alaedje li ptite camera ataetcheye à guidon (on n' sait djamây...) et triviersî set kilometres del veye a velo. Seul k' i n' fwait nén seur avâr ci. Les hoûlâds boerlêynut tocosté. I n' si passe rén. I fwait pâjhire come s' i gn aveut on moirt el mâjhone.

Aviè 9 eures 20, a l' intrêye di m'-n ovraedje, l' Estat-Madjor di l' Ârmêye bedje, dji rintere sjns pus di controle ki m' cwâte magnetike po drovi l' bârire. On terrorisse sâreut rintrer sins trop d' rujhes. Li gâre [garde, sentinelle] est al coete dins s' cahoute. Dazâr k' i n' a nén yeu d' ôre. Pourtant, ene troejhinme bombe a peté dins l' metro, a Maelbeek dispoiy vint minutes.

Tote li djournêye si passe insi, sins informâcions del pârt di nos tchîfs. Nos estans portant à mitan do disdut.

A 14 eures, nos rçuvans infén l' prumî messaedje oficir : nos plans ataker a-z eraler al mâjhone et rvini bouter dmwin.

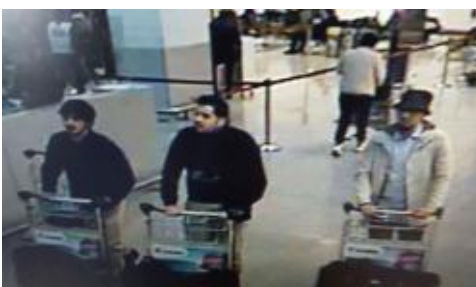

Foto prinjhe d' ene fimrece guigne-djin des troes ametous [suspects] po l' atake di Zaventem (libe foto Wikipedia)

Rén d' ôte.

Ene colegue flamindje mi moenne e-n oto disca Lovén, la ki dj' prin l' trén direccion Âve. Dj' î rescontere deus Francès et on Camrounès k' estént a l' areyopôrt tins di l' esplôzion, dins l' zône di tranzite. I saynut d' ridjonde li France avou l' trén. On Francès m' raconte : « Ayir, dins èn areyopôrt afrikin, nos avans stî deus côp pus controlés k' a l' abitude, divant d' prinde l' avion viè Brussele. On ns a espliqué k' ça aveut stî dmandé pa ls otorités bedjes et franceses. »

Gn aveut i des senes k' ene sacwè s' aprestéve a Zaventem ? Nos siervices savént i kel risse aveut crexhou ?

Al nute, dji rtrove les minnes. Ki fé d' ôte ki d' si boere on boun Ôrvâ et s' magnî on bon soper. Profiter del vicâreye, si fé do bèn.

Âreut on polou... ?

Nos apurdans ki m' sour, passêye a Schuman a 9 eures, a oyoy l' esplôzion. Elle est tote drole. Nos apurdans eto kel matante di m' copagneye est a

l' ospitâ. Elle esteut dins l' metro a Maelbeek. Ele ni va nén mori mins riskêye di dmorer aveule pol restant d' ses djoûs et n' pus sawè bouter. Leye eto, après s' awè fwait operer cénk ou shijh côp, si mosterrè ureuse di viker. Djoyeuse d' esse co la.

C' est a ç' moumint la k' on s' dimande çoula : minme s' on n' sait nén arester ene sakî k' si vout fé peter, n' âreut on nén savou houwer les moirts do metro ?

Ene eure et dmey di passé sins k' ene otorité ni decide d' arester les metros, les trams, les busses et les tréns dabôrd k' on saveut comint ça s' aveut passé a Paris. Kéne diferince avou çou ki s' a passé à moes d' nôvimbe, la k' on-z aveut seré minme les scoles sins k' i gn âye on risse di ç' costé la. Et dmander âzès djins d' dimorer e leu mâjhon !? Ni sereut ç' nén diner às terrorisses li baston po fé bate nos djins ?

Cwand on cnoxhe les mâleurs des ôtes...

Sins awè d' response, dj' a tuzé adon a tos les ôtes pôvès djins so nosse Terre ki sont djostés pa les bôreataedjes des gueres et do terrorisse : à Nidjeria, e-n Irak, e l' Sireye, à Liban, e l' Libeye, e-n Edjipe, e l' Palestene, e-n Israyel, à Congo, e l' Chine, e-n Oucrinne, e l' Corêye, e-n Afganistan, à Soudan et co pus lon. Et dji m' a dit ki ns n' esténs nén si mâ metous, nozôtes, po fini. Et n' nén rovyî k' dins nosse monde, ene veye a Brussele, Paris ou Tel Aviv vât 50 veyes dins on payis arabe ou d' Afrike.

Ene veye c' est ene veye, dabôrd, ostant fé tot çk' on sait po n' nén awè des moirts et des mesbridjîs po rén, cwand on sait. Et la, m' shonne-t i, on saveut.

Jean Cayron, li 29 di may 2016

Djournâ del tévé d' Brussele do 7 di may 2016

Vont i co rdiscotaeyî l' Beldjike ?

Ci n' est nén l' prumî côp k' on aduze les frontires del Beldjike, dispu k' ele fourît dessinêyes e 1830, på « Raploû di Wîne » [Congrès de Vienne] (cial a droete).

Vos estoz motoit sbaré à vey cisse mape la. Gn a tote li frontire levantrece [*orientale*] k' est diferinne. Mins ele ni dmeurrè waire insi. E 1831, al « campagne des 10 djoûs », Wiyâme prumî d' Orandje, djalog k' on vént d' lomer Yopôl 11 rwè, vout rprinde li Beldjike etire. Di victwere a victwere, il arive dins les forbots d' Brussele. Mins il a sogne d' ene ârmêye francesse ki Yopôl eyet l' govienmint bedje ont houkî à scours. I ratoûne. On dmeure insi insa, inte li guere et l' pâye, disk' e 1839.

1839 : Pâye às 24 hagnons

Po fé l' pâye, on rind a Wiyâme li Limbork holandès. Lu, di s' costé, acceptêye di côper si prôpiété privêye, li Grande Dutcheye do Lussimbork a deus. Mins li côpaedje ni s' fwait nén pâr sorlon l' frontire linwistike walon / lussimbordjwès. Paski pocwè ? Gn a todi ene gârnijhon prûsynne a Lussimbork, et les Francès volèt poleur evoyî leus tropes di Lonwi a Lidje (tot près del Holande) sins dveur trevâtchî par la. Gn a k' ene ôte bele voye, ki passe pa Årlon. Årlon, et les vijaedjes djondant sont lussimbordjwès-câzants. On va don edvinter li galguizoude d' Årlon-veyerominne, po ravôtyî l' bistoke.

On pô pus hôt, gn a Aterte et... Notombe, tot ossu djermanikes k' Årlon. La, c' est l' famille del coine (les ratatayons da Ameliye) k' ont ddja des belès plaeces dins l' politike bedje, ki s' vlèt mete di ç' costé cial. Mins, tot traçant pus al Bijhe [*Nord*], i vont leyî deus vijaedjes walon-câzants avou l' Lussimbork : Doncô et Sonlé. Ki : c' esteut des cinsîs d' après Wârdin et Brâs ki s' î avént astalé e 18e sieke. Divant çoula, les djins shonnut awè stî pus cmaxhîs, et pârler tertos ossu bén walon k' lussimbordjwès.

1919 : coûte djoye

La, ci n' est pus l' Holande, mins l' Almagne ki pied l' guere. Et dveur redîmer, payî. Nén payî l' déme, mins ratchter, tot dnant on teritwere, les damaedjes di guere ki lyi sont rclamés.

Ké teritwere ? Li contrêye k' estént prôpiété di l' abeye di Stâvleu-Mâmdey, dandjreus. Mâmdey, Neyâw [*Eupen*]. Mins on vout co aler pus lon. Did la, li pordjet del Grande Beldjike, ki va comprinde li Grande Dutcheye et ses vîs bokets e l' Almagne do costé d' Trive. Eyet l' Limbork holandès, come sol mape di 1830, polamour ki l' dutcheye do Limbork s' aveut diswalpé a pârti d' Limbôr, on vijaedje dilé Vervî.

Les Almands, ki transixhèt k' on n' les scawe [*ampute*], ribatijhèt Mondjoye (« Montjoie » divant 1919, « Monschau » après; ça soune pus almand; loukîz l' Rantoele 65).

Mins l' Holande, k' a câzu fwait avou ls Almand tins del prumire guere, on lyi vout co rhaper l' boket del Zelande a Nonne di l' Esco, po mete Anverse e sâvrité po si e cas.

Ci pordjet la del Grande Beldjike a stî rbouté pa les hôts mwaisses del « Pâye di Versaye » [*Traité de Versailles*]. On n' nos rind ki les « cantons redîmés », Sint-Vi, prins sol Lussimbork, li ban d' Moresnet

avou les menes di Plombire, et li tchmin d' fier del Fagne (loukîz l' Rantoele 76), prins so l' Almagne. Les politikîs bedjes end ont brai leus ouys foû.

1962

Dji vos passe tot l' dispetronaedje po croyler li frontire des lingaedjes. Djusse vos rmimbrer ki, e 1962, li Walonreye riwagne 12 vijaedjes k' estént province di Limbork (loukîz l' live Haust sol toponimeye), mins ki djâzént walon dispu on ptit tins (Roçoû-Crinnwik, Cwareme) ou dispu todi (Bassindje, Roclindje)... On n' nos l' a mây ragadlé, çoula. Sudjet tabou, saiss, ti, do tins del mambornance d' on lomé Happart, ki vleut co rprinde des ôtes bokets do Limbork (les Forons). Mins ces paysis la, zels, avént todi câzé limbordjwès. Et tos les Walons shuve l' ome come des ptits tchéns. Kibén d' govienmints toumît a câze do « nierson des Forons » ?

2016

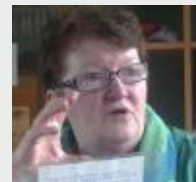
C' est d' çoula ki nos vléns dvi-zer, dispu à cmince. Dins l' djournâ di l' RTBF do 7 di may 2016, li mape mostere clairmint ki l' Walonreye âreut rprins l' province do Limbork. Pocwè nén ? Gn a la des teres k' ont stî principâté d' Lidje des ans et des razans à long, dispu l' Lotarindjeye (loukîz p. 7). Inte di zels li mwaisse veye, Hasse [*Has-selt*]. Tantea k' i gn a ene rowe di Hasse a Lidje.

A pârti d' on documint evoyî pa Jean-Pierre Hiernaux

Walonreye : bén-magnî

Li matoufè

End a k' el lomèt touyisse, pask' i fât touyî toltins po k' i prinde. Ârvier d' ene vôte, k' on leye tot bounmint cure el paille. Mins l' cadô [mélange pâtissier liquide] est l' minme.

Li mot « matoufè » vout dire biesmint, e tchampnwès [champenois] : plat ki towe li fwin (qui mate lou¹ fè²).

C' est ene viye rcete ki dji vs dene vaici, ricopieye do payis d' Mâtche.

Po ût djins, fé fonde dins ene paille à lådje boird 200 grames di maigue lård - salé mins nén foumé -, et côpé a ptits bokets. Dins on pailon sol costé, maxhî deus djates di laecea, ene djate d' aiwe et on coyî d' farene. Casser ût oûs dvins, et touyî vigreuzmint. Pu vudî dins l' paille avou l' lård fondou. Cure e

l' rimouwant et siervi bén tchôd so do pwin ene miete rashît.

Li mot dins les pârlers walons

Li mot « matoufè » est ddja rprins dins l' motî walon di 1793 do Mâmdiyin Augustin François Villers. Il est defini e francès come « oûs "brouyîs" cûts dins l' paille ». Li mot n' bodje waire totavâ les pârlers walons. Portant, i n' a nén stî ritnou dins les accints di l' Ârdene nonnrece (on dit « touyisse »).

Julie Wanlin, âs scoles di Bive, li 5 d' avri 2016.

Li rcete des Djiffs

Ene pîce e trintche di bon djambon

K' on rafricasse dins on pailon; Divins l' laecea, on casse les oûs

Avou l' farene on maxhe tot foû Ça fond el paille et ça sint bon.

Ti cmaxhes li crâxhe et les kertons

Ça cût el paille, ça serè bon Fât nén k' ça hape sortot e fond

Ene fameuse pîce di pwin d' frumint

Ene coûtche bén spesse di matoufè

Tot à matén, mes brâvès djins, Dji so al gasse, dji magnrè bén.

(dins leu tchanson do minme no; bénrade e videyo sol tévé walon-câzante; adresse p. 23)

1. C' est l' ârtike « lou », k' egzistêye e tchampnwès, mins eto dins les pârlers occitans, ki lait tuzer ki l' mot a vnou d' France, la nén si lontins k' ça. Mins divant l' abrocance [invasion] francesse di 1795, poy ki Villers li cnoxhe dedja. Tins d' l' ocupâcion d' Lidje pa les Bourguignons, kécfeye. Ou cwand l' Francès Louwis d' Bourbon esteut prince-eveke ?

2. fè = fwin dedja e gâmès

Djeyografeye / Istwere

L' iye di Gurnåde

Ci n' est ni on frut egzotike (li gurnåde), ni ene pitite biesse del mer (li gurnâte ou gárnale). Ni ene ene âre di guere. Ni ene veye d' Espagne, bén ki s' no vegne did la.

C' est ene pitite iye ki s' trove dins l' Mer des Carayibes et k' il î vike on cint d' meye djins.

On l' lome ossu « l' iye âs spêces ». Rilomêye po ses clâs d' clawson [clou de girofle].

Cwand les Uropeyins l' ont discovrou, elle esteut peuplêye d' Indyins carayibes, ki magnént del tchâ uminne.

Mins rassurez vs: i gn a pupont asteure. Cwand on î va e croehire [croisière], c' est po rwaitî l' payizaedje et profiter do bea tins. C' est çk' on a fwait avou Uguete, mi copleuse âs scoles di Bive, la ddja sacwants anêyes.

Ene pitite iye ki vikéve bén pâjhirmint. I vnént d' awè leu-z areyodrome, avou l' aidance di Fidel Castro. Disk' à djoû ki n' âreut djamây divou vni do...

Disbarcumint amerikin

E 1983, les sôdârs amerikins, avou des cis di kékes pitits payis do cotoû (Barbåde, Djamayike), ont-st abroké so l' iye po disdjoker l' govienmint d' adon, k' esteut po dire comunisse. Puski Couba les aveut aidî, il estént puvite di s' costé. Mins tot ç' traeyin la, ça n' plaijheut nén âs Estats Unis, k' estént adon moennés pâ coboy di Reagan. Il avént ene hisse di tot çou k' esteut comunisse, et croere ki les Carayibes alént divni on soûmint [base, assise] po les comunisses moussî dins leu payis.

Il ont don ataké l' Gurnåde, sins l' assintimint d' l' ONU.

Gn a waire yeu d' batreye, ca l' armêye did la n' esteut nén ekipêye. Houte di çoula, li prezî-

dint, Morice Bishop, vineut d' awè stî disdjoké (et assaziné) pa des tchîfs di l' armêye.

Ci djoû la, les Amerikins ont stî codânés pa l' ONU, et eternâcionâlmint. Dji m' dimande on pô: aler ataker on ptit payis inla ki n' aveut pont fwait d' mâ a nolu.

C' esteut l' 25 d' octôbe. Et tchaeke anêye, c' est l' djoû del fiesse nâcionâle, k' il ont lomé xhineuzmint [ironiquement] « thanksgiving's day »¹

Madi d' Orcîmont, âs scoles di Bive, li 5 d' avri 2016 (scolaedje pâs scolîs et scolresses)

1. Po les Estazunyins, djoû di rmerciymint à Bon Diu d' les awè fwait avni a bon pôrt di l' Inglutere a l' Amerike.

Tourisse / Istwere

Prum, la k' mora nost impreur Lotaire Prumî

Dj' a vnou å monde a Viyance, on viyaedje do Lussimbork. Do tins da Tchârlumagne, c' esteut on fi [fief] di l' abeye di Prum. Dj' n' ti saveu ddja wice ki c' esteut, mi, cisse Prum la. Discatant ki...

Dj' ava l' crâne idêye di m' fé priyî pa Manfred Lejoly, k' a stî sovint m' guide po discovri l' Efel, a ene pitite escursion discar la.

Veye istorike

Dins ene veye istorike, come Mondjoye, vos arivoz e corinveye [*centre-vile*] et vos avoz totès stroetès voyes, avou des viyès mâjhones di palonaedje [*colombage*]. Nén moyén di saetchî on portrait avou ene parfondueur di céncwante metes. Ci-vola, pont d' rujhes avou ça. Vos avoz ene grande vude sitindêye e fén mitan del veye, djuste divant l' abeye et l' bâzlike. On rond pont d' voyes et minme on pârea [*petit park*] inte totafwait. Clapant po les fotografieus !

Li bâzlike et l' moustî avizèt fén noûs, et gn a on grand vude padvant, nén come dins les ôtes veyes istorikes; pa ké sint ?

Portant, on n' dirè nén ki c' est ene nouve veye. L' abeye a stî ahivêye e 771, pal grand-mame di Tchârlumagne, Biétrande li Viye. E 885, li ptit-fi do minme Tchârlumagne, l' impreur Lotaire prumî, decide d' abdiker. Il î ahouke ses troes fis po l'zî pârti si empire, li grande Lotarindjeye (mape ciddé djondant). Des teres

ki vont del Frize disk' å mitan d' l' Itåleye. I nd aveut fwait, ditst on, on grand payis al coete des gueres et des margayes.

Totshûte après, i s' rastrind dins l' moustî basti pa s' ratatayone, et s' fé moenne. Set djoûs pus târd, li 23 d' setimbe 855, il î mourt.

Li Walonreye, li Limbork eyet l' Frize rivnèt a Lotaire II, po fé çou k' on va lomer li « P'tite Lotarindjeye ». Ou « Lotarindjeye » tot court, ca l' teritwere di s' pa, po les istoryins d' enute, c' est l' « Mîtrinne Franceye ».

Douvént k' tot avize noû ?

Portant, on n' a nén les pines d' avni e-n ene veye 1300 ans viye. Paski pocwè ?

A pârti do moes d' setimbe 1944, les avions amerikins prindèt Prum come adierça [*cible*]. Adon k' i spârgnèt Mondjoye, metowe e-n on fond inte deus teras, et pus målâjhey a vey did lon.

C' est bombårdumint so bombårdumint. Li 23 d' decimbe, les bombes plovèt co pus a drache. C' est ki l' laid Dofe (Hitler) vént d' escoursi ene contracte k' on va lomer l' « Ofinsive da Von Rouchtete » [*bataille des Ardennes, battle of the Bulge*]. Les avions amerikins sont espaitchîs d' ataker les Almands e l' Ârdene, pask' i gn a des grossès spessès nûlêyes di nive ki stopèt l' vuve des pilotes. Adon, araedjîs, mes omes, i vont fé ploure leus bombes so Prum. Ôtante å cint del veye est distrûte. Ni m' dimandez nén kibén d' civils sont touwés dins les wagaedjes di bastimints et les petaedjes di

bombes. Dj' n' vos l' sâreu dire. Li disconte des moirts si fwait todi pa les wagnants.

C' est l' veur ossu ki Hitler end aveut fwait ostant, cwand il evoyive ses Robots (V1 et V2) so Londe, et des côps tchaire sol cabu des Walons come a Lidje ou a Sint-Houbert. Oudon-bén, e 1940, ses Chtoucas ki mitrayént les colones di refudjîs walons so les voyes di France, swè-dijhant pask' i gn aveut des sôdârs francès ki montént å front so les minmes tchimins.

Cwand on vs dit k' i gn a pont d' boune guere !

Les draps d' cwareme

Dins l' bâzlike do Sint-Sâveur, vos discoverroz on toelaedje tipike di ç' payis la: les draps d' cwareme [*Fastentuch*]. Ni roviens nén ki, come a Vervî, ns estans dins on payis rlomé dispu l' Moyinådje po l' industreye del linne. A cåze del purté des aiwes ki dischindèt do platrê ârdinwès. Ces stofes la, c' esteut po rafûler les perlins ki djunént tins do cwareme. On cminça a ndè texhe dispu l' an meye. Avou l' tins, i divnît todi pus ptits, et i fourît soeye-t pondous [*peints*], soeye-t i brosdés avou des motifs rilidjeus, sovint des sinnes del Passion.

Drap d' cwareme avou des motifs barokes itålyins; å hôt a hintche, li cok ki rmimbere li rnoymint d' sint Pire al Passion

dinêyes rascodowes do tins d' ene escursion metowe so pî pa Manfred Lejoly

Spòrts : Les tchafiaedjes do Ptit Louwis (39)

Rén n' va pus e basket !

El sâjhon normåle di baskete vént di s' achever eyet rén n' va pus po les ekipes walones.

Les troes ekipes d' amon nozôtes ont stî tapêyes a l' ouxh dins les cwârts di finåles do tchampionat d' Beljike. Cominçans pa...

Les Spirous

Il ont stî sacwants côps tchampion d' Beldjike. C' est l' meyeuse disfinse di divizion onk et c' est l' deujhinme classé del faze k' on lome classike.

I parexhént esse el meyeu adversaire di l' ekipe d' Ostinde po

bedjes divant di cachî a pinser co in còp à tite di tchampion. Ça vout dire k' i fâra rarindjî l' ekipe avou l' arivêye d' on pivot. I nd avént trové onk avou McCrea, divant k' ene saga ès disclitche âtoû d' ès transfert. Mins cwand on î pinse, on s' dimande comint çk' ene pareye disblouke a plouz ariver conte el Brussels, minme si c' est ene ekipe ki n' convént nén a Tchâlerwè.

Les Rnâds

Nos nd arivans asteure a Mont. Yeusses, c' est ene ekipe ki parexheut boune po l' competicion dissu papî. Mins ki dins l' reyalité, èn s' a djamây mostré come vraiye ekipe. I n' ont djamây sitî regulîs dissu l' tchampionat eyet ont mostré leus limites.

l' meyeu d' yeusses-minmes ou Bén d' leu-z ekipîs. Vos compudroz insi pocwè l' sâce n' a djamây prins.

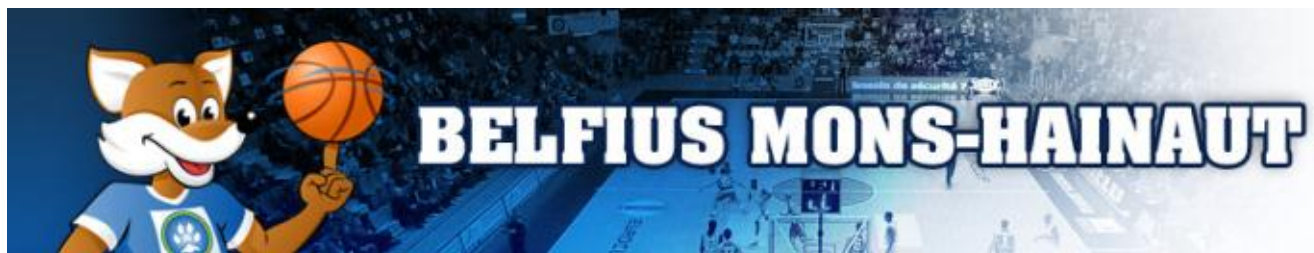
Tertos les veyént dins les prumîs divant l' cominçmint del sâjhon, mins nos stans lon erî d' çoula.

Les Toreas

Do costé d' Lidje, i gn ârè bråmint d' endalaedjes [départs]. eyet eto des arivêyes. Ureuzmint !

Batous setchmint pa Ostinde, on pout dire k' il ont reyussi leu sâjhon. Il ont batou les grandès ekipes dins leu sâle eyet i s' ont cwâlifyî po les playoffs.

Çoula avou in buddjet e-n ekilibre eyet pus bas ki l' ci d' l' anêye passêye. Il ont

l' coûsse à tite. Mins målureuzmint, gn a yeu ene fameuse aroke. Les Carolos s' ont treboutchî e tcheyant directumint dissu l' prumire ekipe, dj' ô Bén: el « Brussels ».

Ene vraiye catastrophe po les Spirous !

Ene ermarke k' on pout fé : Tchâlerwè, gn a sacwants anêyes, moennéve li djeu à livea des liârd. Mins ç' n' est pus l' cas asteure. Gn a yeu des grossès rujhes avou les cwârs. Asteure, les Spirous rissent so l' boune voye, mins il ont dvou rhâssî leu capitâ. Adon, avou moens di moyéns, i doevnut taper djusse po rbasti dissu des bounès bâzes.

El Direccion doet d' abôrd fé fiyate às djonnes djouweus

Conte Aloss, ça a co rbrotchî eyet gn a waire di djouweus ki n' ont rén a s' erprotchî avou in manke d' egâdjmint.

C' est l' vraiye k' i gn a yeu bråmint d' coixhîs, mins dins les ôtès ekipes eto. Mins i fâreut ptete poenter pus speciålmint l' atitude di sacwants djouweus, tchoezis po leu-z apriyesse, mins k' ont stî incapâbes di tni leus promesses durant l' sâjhon d' baskete.

Tant k' às manaedjeus, yeusses, i pinsnut awè Bén investi leus ptits liârd po monter ene ekipe des pus valâbes et di boutchî les trôs leyîs pa les djouweus di l' anêye passêye. Mins cwand on î pinse, c' est les djouweus ki n' si sintnut nén d' adrame. Adon, i n' cachnut nén di prinde el poenne di sayî di saetchî

l' morâ po l' sâjhon shuvante, minme si gn aveut yeu des idêyes di rashonnaedje avou Vervî-Pepinster.

Li vî etrinneu est evoye, mins l' novea va bouter po-z ariver a ene sacwè. Dins l' « blamante cité », on î croet, avou l' pordjet d' aprindissaedje. Tot n' est nén pierdou po l' sâjhon k' arive.

Jean Goffart, li 12 di may 2016

Li Rantoele às Belès Letes

Limero 33 (rawete al Rantoele n° 78 del campagne 2016)

Ene ouve ni vât ki po ostant k' ele soeye li djusse et vrayi temoen di s' tins. L' oteur walon doet esse modiene, et l' pus hardeye idêye nel doet nén rbouter. À contrâve, el doet rcweri. (Lambert Lemaire, adrovaedje do 49e anouwaire del soce « Les oteurs walons », 1964-1965, p. 24)

Li mâtourné (V)

Mi, li djiyadisse di Sint-Nicolai, dj' a stî coixhî griyeuzmint a m' bateme do feu. Moenné dins on trô d' rotche ospitalrece la k' dj' a toumé so on cérudjin walon. Fé camaeråde avou lu. Avou ça k' i m' a saetchî les viers do nez. Mins asteure, on doet evacouwer l' ospitâ, ca les lweyâlisses saetchèt des obus après.

Nos estans a ratinde, par nute, les camions ki nos vont emoenner el Tourkeye.

On n' endireut nén tertos eshonne. Mins totes les eures, gn âreut on camion ki vénreut prinde ene tchedje di djins et d' ahesses. Tot dispårtixhant insi l' convwè, on baxhive les risses di s' fé ratinde. Bén seur, on esteut divins ene « contrêye liberêye » (dj' ô bén : des omes di Bachâr). Mins va vey, la, twè ! avou les tropes di totes les cognes ki berôlênt dins l' cotoû. Sins conter les ratindeus d' mestî et les smocleus à mazoute ey às fiziks. I n' serént nén sclintchires di haper les camions, et leyî les voyaedjeus dins l' noeristé.

Gn aveut cwate combatants stocaesmint ârmés - leu bea ptit fal so li spale, et pistolet et gurnåde al cingue - avou tchaeke des prumîs camions. Dandjeus des LAS, avou leu costume caki. Mins li nosse, onk des dierins, c' esteut des bârbous moussîs a bedwins, avou des grossès calachnicofs, zels. Des Nosras, metans, poy k' on aveut l' air d' aveur fwait aloyance avou zels. Il ont djoké l' atelêye a cwate eures à matén po fé leus pâters. Did dissu m' civile, dj' a pâterniké avou zels. Assez hôt por zels m' ôre comifât, tot fjhant aler l' erî-doet a môde d' adjnolaedje et d' rastampaedje. C' est come çoula ki les stroupyîs fwaiynut leus priyires.

*****

Dji m' ragrawia dins èn ospitâ trouk. Cwénze djoûs à lon, sins rujhes et sins mehins. Dji n' etindeu gote a çou k' i ravâdênt laddé. Nén on fayé mot d' arabe, di walon ou d' francès.

Cwand dji m' pola ene miete rastamper,

dj' ava l' vizite d' on grand diâle-e-coir ki câzéve inglich, dijheut i, lu.

I m' a splitchî ene grosse eure avou des kesses et des messes. Â-z ôre li son di s' vwès, i sayive di m' fé sogne. Po m' fé câzer, i m' mostrêve des desséns d' amagnîs ou d' fiziks. Lu, dji n' pleu bén mâ di lyi vanter les produjhaedjes di Hesta. I m' hâyna eto des mapes di djeyografeye ki dji n' î comprindeu rén. Siya, gn aveut des côps les mots « Sireye », « Irak », « Yemen » dissu. Après, des fotos di l' ospitâ dins tere, des ptitès mâjhons d' Maarate, et d' ôtes veyes ki dji n' rimeta nén. Des fotos d' djins, avou. Gn a ki l' leutenant Driss ki dj' a fwait sene ki dj' el kinoxheu. Mâgré k' i gn aveut eto des portraits di des ôtes combatants, ki dj' aveu rescontré el Sireye ou à Yemen. Ey eto l' pretcheu sawoudyin, li dierin d' nos catrucimeus.

Come prometou à docteur Mårtén, dj' a todi respondou e walon. Mins metans k' dj' a leyî schiper sacwants mots d' arabe po totès sacwès ki dji n' saveu lomer ôtrumint.

Co cwénze djoû pus târd, li prumî djoû do cwareme - i djunênt tertos a l' ospitâ, et dj' a dvou shuve li mouvment... ci djoû la, di dj', ene miete divant l' disdjunaedje - dji cmincive a crever d' fwain - on m' a fwait aler dins on buro foû des sâles às malâdes. Avou on ptit drapea - trouk dandjeus - sol tâve, et on grand portrait à meur d' on moustatchou avou scrît padzo : Kemal Atatürk.

C' est la k' pol deujhinme côp dispu lontins, dj' a royoyou dvizer walon.

C' esteut on ptit rabodjou ome avou ene grosse bodene et des rodjès tchifes. I câzéve avou èn accint ki dji n' a nén rmetou did dou,

avou toplin des « e » et des « R » foirt rôlés. Portant, dji comprindeu totafwaitmint tot çou k' i djheut.

« Dji voe ki ti waites mi grosse panse - i djheut ci mähonteus mot la sins djinne, etot prononçant « *djë vwè kë të wétes më grosse panse* » -. Et t' es sbaré ki dji t' cåze bedje - « *bèlch* », dijheut i. Aschoûte mu ene miete, colåd. Dji va taper totes mes atotes sol tâve, d' on plin cõp. Dji vén del Wisconsinene, e mitan des « *Younaytèt Stêysses* » - ça, i l' prononcive mo droidmint. N a ene di nos copitreces ricnoxheuses di langues k' a studyî ti responda a l' adjint del « *Cihayê* » k' a vnou l' cõp passé. On-z a veyou noer so blanc ki t' cåzéves bedje - « *walon* », ki l' machine dijheut. Mins elle a rilevé eto des mots d' arabe d' Afrike bijhrece - *Northern Africa*, djans.

Mi djob, mi, vaici, c' est d' trover ti peure idintité. Si ti n' ti cfesses nén a mi, on t' clasrè come terrorisse marokin ou tunizyin. Ti pasrès des laids cwårts d' eure, dji n' ti di k' ça ! Avou, come aperitif, on prumî stadje dins les prijhons speciåles ki ns avans par la. Gn a nouk ki sait ddja k' elle egzistêynut, et ti n' àrès nou rprezintant des abondroets del djin - ces dmey-cougnîs la d' « *Amnesti Intèrneuchènèl* » ou ds ôtes, por zels criyî barabasse por twè, cwand on t' àrè ctaeyî tes bounès tchås. Ti serès margougnî come les ôtes terrorisses arabes. Des dints râyîs a froed, des broûlantès brocales dizo les ongues. Ns avans minme des bõreas pédés ki t' fortchôcrott l' cou.

Asteure, si ti m' dis t' vrayi no et t' provnance, on t' rimetrè l' pus rade possible al police militaire del Beldjike, et ti serès djudjî vaila. Oniestrumint. T' irès cénk a dijh ans a l' amigo, kécfeye moens, poy ki ti n' as pont touwé d' blancs. Nouri, lodjî, bouwé. Et minme riscolé si ti vous aprinde on mestî. C' est les ptits Bedjes ki payront. Ôtrumint, ti serès co às coirdeles d' Obama po lontins - on binamé, lu, mins l' ôte ki shût pôreut esse on vergougneus potince. Mi, ça, dji n' î tén nén. Po on prumî, dji voe voltî les cis ki cåznut bedje, come mes parints, et tayons k' ont vnou did la. Avou ça ki, - et ci n' est nén on fayé rafiymint - dj' àrè ene dringuele di tos les diåles, et motoit esse rihâssî, si dji parvén a les dihaler d' twè. Ti pârlaedje walon, ki dj' va acertiner, serè l' miere prouve po les wangnî, avou m' rapoirt come cwè t' es-st on sudjet di Si mådjusté Flipe prumî, li Rwè des Bedjes. Li

pârler bedje, c' est èn ârtike di rcognicion, sins dandjî d' etikete po dire l' alomâcion.

Fwai ça por mi, pôve mivé ! Tuze ki mi, dji n' àrè nole pinsion dins mes vîs djoûs. I m' fât bén fé on ptit niyâ asteure. Mete des ploumes e m' ni - *feathern my nest*, come on dit après mon nozôtes. »

K' àreuss respondou a ça, hê, ti ? Co on cõp, pal voye do pârlaedje e walon, dji m' a leyî adire. Et m' ritrover, shijh moes et on rade procès pus târd, el prijhon d' Sint-Djîle-dilé-Brussele.

Mi cårire di djiyadisse esteut houte. Mins nén m' vicaedje a môde di « *Spidermane* ». Ca cidlé, dj' aléve aprinde a divni ene dandjreuse araegne. Et on fougant e minme tins. Mins çoula, c' est ene ôte istwere.

Lucien Mahin

Setinme novele del ramexhnêye « *Tchicago-el-Walonreye* », sicrîte e 2014 & 2015.

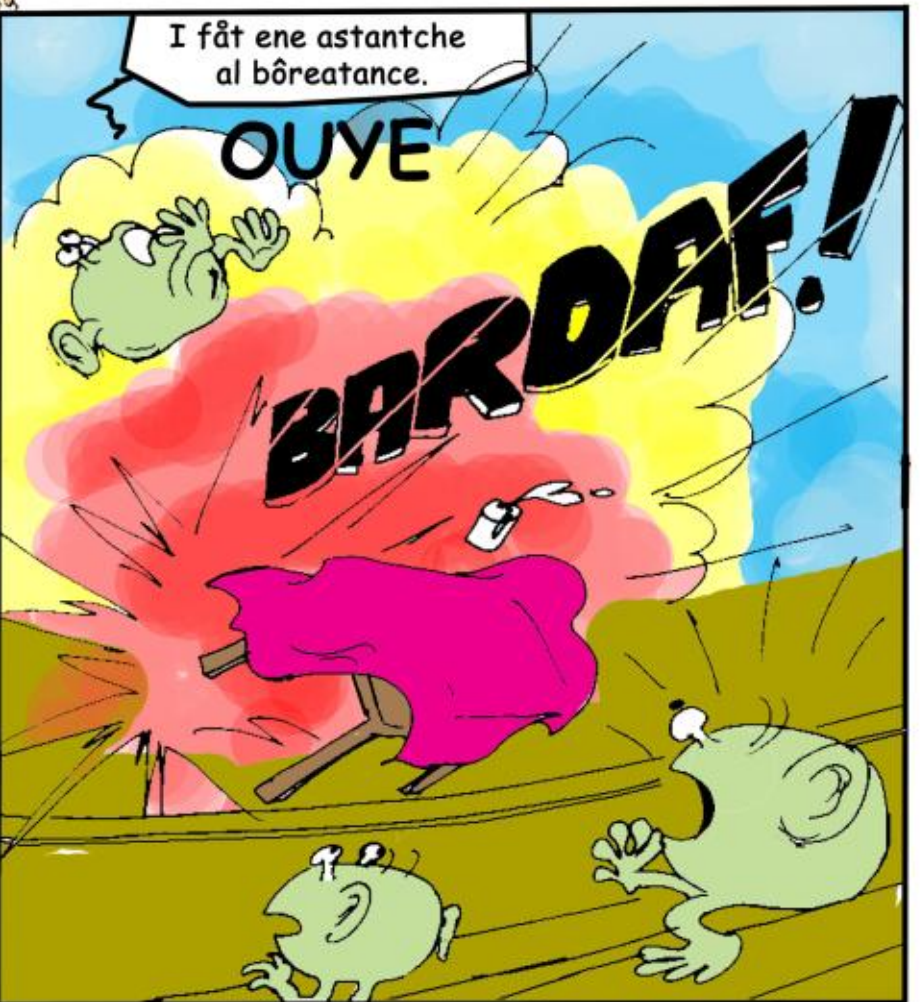
RICWEROU

Louline Voye

Di s' vrayi no : Lucien Mahin
Spoté « *Louline Voye* », oucobén : li So-påpe do rfondou. Fwait pârtèye d' ene dandjreuse soce, « *Les Rfondeus* », ki l' grand mwaisse, Laurent Hendschel, a ddja fini e prijhon.
Ârtisse di s' mestî, il a sclidé foû di s'-t Àrdène, po s' aler catchî dins èn ôte payis.
I boute vaila, a rlaye, come grand mwaisse d' ene pitieuse gazete, « *Li Rantoele* », et so l' Toele dins l' Aberteke. Bén cnoxhou eto so Wikipedia. Oize disfinde divant tos les sûtis ene ôte manire do scrire tos les walons.
ATINCION : dandjreus baligand.
Saye di fé comprinde às djins k' i n'ont pus ki l' lingaedje di leus tayons po dire k' i sont
co **WALONS**
BISTOKE Å CI K' EL RITROVE :>
1 UROMASTOKE

Sapinse a Platon :
 « Les efants savèt schoûter ene fâve. Mins i n' pinsnut mây ki l' conteu pôreut awè ene idêye dirî s' tiesse. Sovint, padrî des belès avizances politikes, on a muchî des sâmes nén todi foirt catolikes. Po cisse ricete la, les ingrediints, c' est :
 Famile + Ewâlisté + Morâlisté + Patreye + Toclairisté + Frairisté + Pàrtixhaedje.
 Spotchî tot çoula eshonne. Maxhî dins on maxhoe. Mete e couleur avou on pincea democratike. Li hik, c' est k' cwand ça tchamosse, ça s' candje a dictateure.
 Ca insi, on va dner â ci k' a ddja dipus k' end a dandjî. Et l' ci ki n' a waire, on l' va co meskeure do pô k' il a. Cwand on s' vout disfinde pājhirmint, li tot, c' est d' esse d' acoird dissu l' minme cayet. Mins l' vere di bire pout esse afeye Bén lon des lepes. Li djoû k' on s' dit esconte d' ene sakî ou d' ene sacwè, i s' fât atinde a tot.
 End a ki, purade ki d' câzer po les djins s' leyî adire pitchote a midjote, i s' metnut a rboerler et mesbridjî. I trovnut k' c' est pus sémpe di rinde les ôtes mouweas po s' Bén fé schoûter. Cwand on reve d' astampé, i s' fât rashire li pus rade possible.

Nos alans ns leyî fé insi ?

A rinde ouy po ouy,
nos nos pôréns rtrover
tertos aveules.

Nos alans fé comprinde às
pôtes ki les pwelous lzeu contnut
des mintes
Et les fels
poirteus d' botes vos vont
leyî fé, dandjreus ! ? Vos
estoz del boune
anêye.

Dedja k' il ont tertos des couteas.
Vos alez bate disconte di zels,
et rén dins vos mwins ?

Les alez shofler evoye dins
l' basse, et zels î neyî, djusse
avou vosse doûce alinne ?

Pinsez ki, rén k' a vos
vir, i seront dins leus
ptits solés ?
Av l' idêye ki l' bon
peupe vos va shure?

I nos tapèt des
bombes et nos n' nos
sâréns disfinde ?

Rastrin, Miyin. Dji l' a dit et dj' el
ridi : vos estoz d' doûce croyance.

K' i vâye ! Si vos av des
bounès idêyes, vos
avoz l' parole.

Vos, camaerâdes, vos, soçons citweyins, li pwezon
innmi s' a spârdou dins les voennes di brâmint
d' nozôtes. I nos fât dispiarter, et rprinde les rinnes,
et mostrer di cwè k' nos estans capâbes. Cayô pa cayô
, nos alans monter des bârires et des baricâdes.

Onk di nos sincieus filozofes, Djozé Sourdant, a rmetou del tchâ so l' eskelete des vîs omes di Spî. Et s' taper a dire : « Vaici, el Walonreye, les prumirès djins ont veyou des nouzomès rotches et on payis k' il î fjhéut foirt målâjhey viker. Mins mågré tot, i n' s' ont nén leyî djus. A vir les ouys, les djambes et tot l' coir di nos ratatayons, on advène del pâjhûlisté. Del binamêyisté, dirè dju Bén. Ces djins la pinsént ossu Bén k' les cis d' ådjourdu.

Et s' n' eralît i måy e-n erî, a nou moumint, tot al dilongue di leu ritche istwere. »

Todi est i ki vo nos la divant on hopea d' cwacwas a discramyî, a pârti di cnoxhances ki dâconk nos vôrént muchî. Si on fougneut e tere, on pôreut motoit rtchaire so l' éndjole mecanike k' a-st amoenné les Walatlandîs avâr ci. Rén k' a çt idêye la, end a ki sont tot efoufyîs. Ci n' est nén k' i ndè vôrént vinde des bokets, a môde di rlikes, come on l' a fwait avou les foyes di l' Atoniom. Nonna, i tuznut k' i gn a des tecnolodjeyes ki sont la catcheyes, ki télfeye nos n' avans nén co seu redvinter. Mins, ces tecnolodjeyes la, kécfeye k' i gn a des estrateresses ki lzès volnut rtrover eto. Rissondjîz âs triyiques volants k' ont vnou viziter l' cir del Walonreye, par nute, la sacwants anêyes. Sapinse a Descartes :

« Dji n' vou nén dclârer, al difén d' mes tuzaedjes, ki l' monde a stî fwait a m' môde et k' c' est mi ki l' a stâré sol tâve. Nonna, c' est nén mi k' a pixhî Mouze ! »

Tant k' a Gide : « I n' fât nén maxhî « ricwerance di çou k' est l' veur » eyet « hâsse di dire ki çouci ou çoula, c' est âk d' acertiné. » Mins kî çki schoûte co les filozofes? Cwand gn a on tchén avou on tchapea ki t' vént hâyner ene babuze ou l' ôte, ti rtchais come on bâyâd dins tes acertinances. Come li Bon Diu k' aveut leyî a Noyé l' airdiè pol moenner aviè tere, et dire ki c' esteut l' essegne di leu-z aloyance. Mins n' esteut çu nén eto ene fizêye ki tournéve âtoû del Daegne ?

Pate a pate, nos nos alans bate !

Come i câze Bén !

Oyi, endon !

Avou cwè et comint ?

Dji n' è sai rén, mi ! Mins dji cmince a manker d' pwels po fé tourner mes ovroes d' texhaedje.

Est çki l' Walatlande a-st ene sacwè a vir avou l' Olimpe des Greks? On n' è sârè dandjreus mây rén. Mins come direut on grand scrijheu ki dj' a rovî s' no : « I s' fâreut mete el plaèce des diès po comprinde çou ki s' a passé so l' Olimpe. Mâdjinsans ki vos vos trovez, avou vosse feme so ene planete ki vos avoz l' tchedje d' amidrer. Et rinde ses djins pus sûtis tot lzî acsegnant vos cnoxhances. Si vos avoz l' dâr di prinde ene miète di plaijhi avou leus comeres, vos ploz toti dire a vosse feme ki vos fjhoz çoula paski c' est vosse divwer di « spritchî » ene miète vos djinnes tocosté po-z aler pus rade dins l' voye di l' amidrance. Vosse feme pout fé shonnance di vs croere et l' admete. Ca vos efants, dedja ene miète pus maléns ki les indidjines, vont prinde les pus belès plaèces, divni des rwès et des rinnes, et moenner l' peupe. Vos, vos n' vos alez waire ritourner d' zels. On pere n' est nén toltins âtoû d' ses zwers.

Mins d' èn ôte des costés, si vos rintrez on djoû, et trover vosse mwetêye e plin atelaedje avou onk di ces grossîs indidjines la, ça vos va daler lon. Si vos, vos arivez a fé des efants avou leus frumeles, zels eto sont capâbes di fé des djonnes avou l' vosse, endon?

Çou ki va candjî, c' est k' leye, ele li va racover, si ptit baståd. Et l' sognî comifât. Et l' wårder dé leye, e vosse mâjhon. Ci feye ci, vos nel sâroz leyî hatche et matche.

Et lu ki va prinde ene toti pus grande plaèce! Il ârè bea esse djinti et binamé, come i serè pus hôt k' vos, vos vos diroz ki les mwaissses sont les mwaissses, et k' el grandeur n' î fwait rén. Et l' riloukî grandiveuzmint. Adon, kimint rprotchî âs diès d' l' Olimpe di s' awè mwaijhi toparey? » Est ç' po çoula ki tot a tourné l' cou, dins nosse fâve rissaetcheye des schavêyès schayes? Les Tawoyisses diynt bén, zels : « Les grands foirts omes di l' Antikitè estént si stocaesses ki nouk ni les oizeut aduzer.

Si foû-naturels, si misterieus et si sincieus k' on n' les poleut comprinde.

Fâte di sawè etinde leus pretchaedjes, on n' pout ki sayî d' les mostrer come i dvént metans esse. »

RICWEROU

MÂJHNÎ

Di s' vrai no Jacques Desmet
 Abagant d' mon les Flaminds
 A yeu l' dâr di scrire e walon des romans,
 des arimés et des pîces di teyâte, avou des
 mǎhonteusès sinnes
 A oizou dire et scrire e walon
 k' i s' è cayive del gueguere inte les
 Felerisses et les Rfondeus
 Saye di fé comprinde às djins
 k' i n'ont pus ki
 l' lingaedje di leus tayons po
 dire k' i sont co WALONS
BISTOKE Å CI K' EL RITROVE :
1 UROMASTOKE

RICWEROU

PTIT LOUWIS

Di s' vrai nom : Jean Goffart
 Vike au solea avou ene comere ki s' lome
 Meliye, on cokea et on zebe.
 A oizou scrire e walon dins ene chîlêye
 di gazetes et dins des lives.
 N' est nén honteus di câzer e walon dins
 l' posse po l' plaijhi d' tot l' monde dins
 « L' tchant d' no cok ».
 Saye di fé comprinde às djins
 k' i n'ont pus ki
 l' lingaedje di leus tayons po dire
 k' i sont co WALONS
BISTOKE Å CI K' EL RITROVE :
1 URODJIGUE

RICWEROU

FRANCOIS NYNS

Abagant d' mon les Flaminds
 A oizou monter ene gazete e
 walon « Intrez don », sins nou subzide.
 A bén conoxhe les Walons, si dmande
 cobén si l' Bon Diu egzistêye.
 A l' hasse di cour di
 scrire dins « l' Rantoele ».
 Saye di fé comprinde às djins k' i n'ont pus
 ki l' lingaedje di leus tayons po dire
 k' i sont co WALONS
BISTOKE Å CI K' EL RITROVE :
1 UROÇANSE

RICWEROU

GRIGNEUS RNÂD

Prof Titôrvâ, Prof Totlravl, end...
 Di s' vrai nom José Schoovaerts
 Ptit-d'abagant d' mon les Flaminds
 Ses desséns, a picetes ou po rmostrer,
 enondnut s' gazete Rabulets et co totes
 les ôtes avou ses bezognes di tiesse.
 Prumî scrijheu e walon a-z awè stî
 rmetou e l' inglès
 Atincion : c' est on dandjreus baligand
 ki boute todi tot seu, on vixhåd ki
 s'atake voltî às integrisses
 às waîtroules et às cis ki djouwnut
 å ptit tchampete.
 Saye di fé comprinde às djins k' i n'ont
 pus ki l' lingaedje di leus tayons po
 dire k' i sont co WALONS
BISTOKE Å CI K' EL RITROVE :
1 UROPATÂR

On-z ôt brutyî ki...

Avoz vs dedja loukî
 Dizeu des spales di çou k' on dit ?
 Vos î voeroz, motoit,
 - Ca l' malene est ruzêye -
 L' accertance ki, minme
 Cwand on dit l' vrayi,...
 I vât co mî di s' taire !

Richard Joelants, li 19 d' avri 2016

pixhåde-e-lét = sávaedje cécoreye

botons d' sôdâr = plake-madame = aplacants = ouyots; li no del plante est sovint l' minme; elle est ehâye « yebe às aplacants » dins l' Wikipedia walon

Mâs d' araedje

L' boton-d'-sôdâr et s' plake-madame
 Li tcherdon et s' bâdet;

Et l' ourteye,
 Wice ki l' ôte a tapé s' cote;

Et l' pixhåde-e-lét
 K' inme portant cint côps mî
 Cwand on l' lome cécoreye;

Et l' grand marixhå sins clås,
 Ki s' kitoitche d' onk a l' ôte,
 Divant d' siervi, cial pus lon
 A pexhî a li ptite biesse.*

Et mi, ki n' tuze
 K' a mes mâs d' araedje !

Richard Joelants, li 19 d' avri 2016

* = pexhî avou èn inseke come amoice

tcherdon d' bâdet

marixhå = schaerfon = schaerbote = mousse-e-stron

ourteye ou kixhåde ou schôdroûle.
 Li ratourneure « taper s' cote dins les ourteyes » ou « taper s' cote sol hâye », c' est cwand on curé ou èn ôte rilidjeus cwite les ôres

RICWEROU

RICHARD JOELANTS

Abagant d' mon les Flaminds
 A oizou monter ene gazete e walon
 « Intrez don », sins nou subzide.
 A bén conoxhe les Walons, si dmande
 cobén si l' Bon Diu egzistêye.
 A l' hasse di cour di
 scrire dins « l' Rantoele ».
 Saye di fé comprinde às djins
 k' i n'ont pus ki l' lingaedje di leus
 tayons po dire
 k' i sont co WALONS
BISTOKE Å CI K' EL RITROVE :
1 UROÇANSE

Viyès tecnikes

Peler às tcheneas

Cwand nosse pere a yeu s' pinsion, dins l' disconte, i toutchive 35 francs (0,88 €) par moes come ovri, po-z awè stî peler às tcheneas kékès samwinnes, divant l' guere di 40.

Cwand i ma yeu raconté çoula, avou des mots tecnikes ki dji n' aveu djamây oyou, dj' a stî tot e-n afwaire. Et m' dire ki l' walon, c' esteut ene vraie langue. Et k' i l' faleut di tote foice sicrire.

Des tcheneas à cur

Dji prinda don m' pene et m' coraedje, et trover des djins po mi scoler à walon. Ci fourit Lucien Léonard. Come les schoices [écorces] des tcheneas divént esse molowes po fé do tan, et k' i cnoxheut on molén às schoices a Annvoye, i scrijha avou mi li shijhinme tchaptrê do prumî tôme di m' live « Ene bâke so les bwès d' l' Ârdene ».

Houte di m' pa, dj' a co rescontré des ôtes walon-câzants k' avént stî peler às tcheneas. Albert Lejeune, di Welin, et des cis del copinreye di Bastogne. Vola çou k' on ndè pout dire, al varade.

L' ovraedje ni pleut cmincî k' « à bon vint ». Dj' ô bén : cwand i shofele on doûs zuvion, e moes d' djun ou djulete. Po les djonnes cinsîs î aler bouter, i faleut co k' il âyéxhe fwait li fnâ. Come, e l' Ârdene, l' awousse est sovint târdou, il î plént insi ovrer deus ptits moes. Cisse sâjhon la, c' ere li « pelinne » ou « pelâjhe ».

Mins si l' tins s' rafroedixheut, on n' pleut pus peler. Adon, li schoice ni s' dismantchive nén bén, et leyî des ptitès noketes après l' âbî. On djheut l' les âbes avént des « pûs ».

Li peloe

Cwand popa m' esplica k' i prindént on « pêloû », dji n' veyà nén bén cwè çki ça poleut esse po ene biesse. Dji m' mândjinéve on ptit peloe come po peler às canadas. Mins Lucyin Linâd

m' aveut fwait adon discovri les trezôrs do motî Haust. C' est ladjé ki dji m' abéntixha ki c' esteut ene pus stocaesse usteye.

Troes peloes : a droete, onk d' oxhea; à mitan : onk di fier; a droete: onk di fier avou on mantche di bwès

Dessinaedje : Maurice Salm (pol Muzé do vicaedje des Walons, anêyes 1930)

Inte les deus gueres, on n' prindeut ddja pus ki les belès schoices. Li peleu (schoirceu) divêut « rlover » l' tchenea. C' esteut bén rnetyî les doyes di l' âbe (la k' les raecinêyes si vnèt radjonde à buk. On cmince pa côper li schoice la ki l' bodje di l' âbe divént bén rond. À dzeu, on côpe a hôteur d' ome. Cwand l' tchenea est beazè droet so troes cwate metes, on pout prinde on deujhinme « teu ». On côpève li tchenea à dzeu do prumî schoirçaedje, et pu « gadler ». Ça vout dire: abate li dzeu do tchenea tot l' leyant tni à bodje, çou ki fjheut come ene gade [chevalet].

Et minme siplitchî les ptitès coxhes, divinlins, come dji m' end aporçuva dins les fotos ki li Muzé do Vicaedje des Walons [Musée de la Vie Wallonne] m' aveut ahiné po-z animâdjî [illustrer] m' live. On bouxhive so les coxhetes avou on mayet. Les ptits bokets k' on ramassève si lomént les « crepeas ».

On côp les schoices djus, elzès faleut souwer. On fjheut a tere on plantchî come po mete les toneas, mins djusse avou kékès pietches, li « djantî ». On-z î arandjive les schoices. On djheut k' on lzès meteut al « souwinne » ou al « rôte » (ci m

ot la sierveut eto pol tchene [chanvre].

On côp les schoices setches, on ndè fjheut des boteas, avou deus håres [hart, cordage] di côrî, davance. Do tins d' nosse pa, c' esteut ddja loyî avou do fi d' arca.

Li martchand vneut tcheryî les faxhenes di schoice, et i les pezève co avou on pezea [balance]. Mete on clepere (schoircî rondin) so li spale di deus omes. Ci peloeza la a stî stichî dins l' anea do pezea. Pinde li fa d' eschoice après, et fé bo-djî l' pwès sol bâre do pezea, et lére li pezaedje. On sayive d' awè des botes di 25 kilos.

Elle alént aler, à trén, disk' a mon do « schoirçad », li ci ki tnève li molén a broyî les schoices.

Après mon nozôtes, on n' a pus schoircî après l' guere di 40. Les taenreyes ovrent dedja avou des taenants tchimikes dispu li cmince do 20e sieke. Mins les Lussimbordjwès, zels, do costé d' Wilse [Wiltz], il ont co pelé dins les anêyes 1950. Po fé do cur di prumire cwâlitè, po les solés ortopedikes.

Lucyin Mahin, li 12 di may 2016

Noveas lives e walon

Gueuyes di Walons d'Ârdene di tadi

Dji vos cmaxhe la deus tites di lives k' ont rexhou lanawaire : « Gueuyes di Walons », 23 portraits tot raetchîs, et « Ârdene tadi », on live vormint a pàrt.

Kiminçans på prumî. Djåke Desmet, c' est èn afroyi scrijheu e walon, poy k' il a ataké e 1969. Pu fordoirmi ene trintinne d' anêyes à long. Adonpwis, si dispierter tot saizi ki s' pene esteut edjalêye dins l' intche do potiket. Ça fwait k' i l' a fwait rdanser, roetabale. Arimés vormint powetikes, romans, noveles, pîces di teyâte. Li muze walone nel lait nén rasta, pol bouneur des lijheus.

Kéne ortografeye ?

Po on prumî, i ratake avou l' accint d' Mélin-el-Hesbaye, li walon coinrece di si efance. Mins gn a-t i co des lijheus po shuve dins l' lijhaedje a môde del Mâjhône di Bwès, on ptit coulot pierdou astok des Flaminds ? Foiravant ki nosse sicrijheu dmeure asteure a Djiblou.

Adon, dit-st i, lu, pocwè n' nén scrire e-n on rfondant walon, ki sacwants djonnes raprindnut al sicole Lucien Somme di Nameur. Divant li rfondou, li mwaisse rexhowe lon-veyanmint [solution à long terme], c' est les co-yinés ki sont ki skepièt håre et hote ki aidront co l' walon sorvikî kékes anêyes.

« Gueuyes di Walons », c' est l' prumî live da sinne ki mousse foû divins ci scrijha la. Ki : « On Sâni a pàrt » [Un Sart-Melinois particulier], après ene modêye avou l' patwès do Roman Payis, aveut stî riscrit e rfondou, ey eplaidî pal Rantoele.

Les 23 gueuyes

Sacwants did zeles avént ddja stî metowes a goster sol Wikipédia walon. Po nosse pàrt, nos nd avéns publiyî deus (les Casdi et les Mondju) dins l' coirnêye « Belès Letes » di nosse gazete.

Li modêye Wikipedia, c' esteut des portraits classikes ki sont tertos rprins dins l' live. Dji vos è rdire djusse deus :

Li grande Clemance, ene hape-tchâ ki fjheut cure des tiesses di robete po les ovris l' djoû do ba-taedje des grins (les bons bokets, ele les aveut vindou sol marchî d' Djodogne.)

Li Minete di l' Armand, on dôdé, ki tneut mî so s' dos k' ene gade so ses coines. Dj' ô bén k' ele coûtchive avou tos les vijhéns, poy ki s' bâbô d' ome esteut nawe po tot, mime po l' ârtike.

Les radjoutés tecses sont purade des « tâvleas d' ambiance » ki des portraits. Li diférince inte aler cweri ene live di boure ey on cwâtron d' oûs al cinse (1963) ou e-n on grand botike (2003). Li cmere ki n' a rén a mete so s' dos po vudî à restorant avou si ome (elle atake a s' aprester a cwatre eures, et i n' espudnut l' oto k' al dimeye di dijh).

Des tâvleas pacô si courts k' i

sont mâlâjheys a saizi si vos n' kinoxhoz nén les ca et les ma del vicâreye do scrijheu. Come « ene tchiproûle », dandjeus on câzaedje e telefone del feme djalote a ene copleuse di si ome.

Li langue est pâr walone, beas mots et ratourneures a rdoxhe. Tantea ki l' oteur a radjouté ene rawete di cwénze pâdjes di motlî, metowe come livret a pàrt. Ey eco ! On n' î trove nén tot çou k' on cwirt après.

Tecses a môde di clignete

... da Jean-Pierre Servais po cominter des fotos noer et blanc da Jean-Louis Brocart.

Çoula, c' est l' programe di « Ârdene tadi », on bea live eplaidî do Muzé do Pârlaedje e l' Ârdene [Musée de la Parole] a Mâtche-el-Fâmene (loukîz p. 2).

Gn a yeu des mantches a mete po-z amonter ç' live la. Pinsez don. Dijh côps k' on a dvou rcandjî d' intche po-z aveur li bon noer et l' bon blanc. On n' croe-reut nén, taiss k' i gn a co dpus d' rujhes pol noer et blanc ki pol coleur.

Les tecses po dire les fotos sont purade a môde di lawe d' on fotant Ârdinwès. Divant ene crawieuse voye, dins l' nive : « Dinltins, li djoû do novelan, cwand l' facteur prindeut ç' voye la, i croeyeut esse e lene droete ! »

Mins des ôtès feyes, c' est purade del parfonde filozofeye. Divant ene shûte di fotos do grand feu: « Divant tot, gn aveut

rén. Ene grande noere nute. Et pu: bign bagn: ene pitite blame. tote pitite, tote djinnêye, ki s' va mete a grandi, a fé totes les

stoeles ey apoirter l' loupire. :: Aloumêye pa kî ? :: Bén pa l' ome k' on voet la, li Respon-sâve. :: Ây mins l' ome, lu, kî çki l' a fwait ? :: A, mondju ! Sereut ç' Lu, lu k' on voet sôrti do feu po-z eraler la-hôt ? Si ç' n' est nén lu, c' est Lu ! Vo nos la schapés. On pout cmincî l' vi-caedje. Gn a ddja deus ki sont presses... » (metans : les deus dierins maryîs k' ont esprindou l' grand feu)

Linwe-ehåyaedje do walon

Vloz vs ovrer sol DTW ?

Li metaedje so les fyis di sacwants mwaissees sourdants do Dictionaire di Tot l' Walon (DTW) et mi ovraedje sol bâze di dnêyes va motoit poleur fé tcheryî l' cayet pus rade.

Dispu li cmince di l' anêye, n' a sacwants gros motîs ki vos ploz trover novelmint sol Daegn-toele.

Noveas motîs so les fyis

Po on prumî, les deus Haust, li walon-fancès et l' walfran. C' est l' Province di Lidje, eyet l' Muzé do Vicaedje des Walons, ki nos bistokèt di cisse waibe la. Si vos n' savoz nén wice k' elle est, alez sol Wikipedia walon (adresse p. 23), tapez « E1 » dins l' finiesse « cweri », et vos toumroz dsu, sins ddja vos fé mâ. Å dzo del pådje, vos n' avoz k' a clitchî dins « Hårdêyes difoutrinnes » [liens externes]. Pu l' aberweter, lete pa lete, so voste êndjole, si vos nd avoz hâsse.

Adon, gn a l' Coppens, di Nivele. Minme pitit djeu, mins tot scrijhant « O4 », ci còp cial.

Gn a co les deus motîs d' Ôvîfa, li ci da Toussint et l' ci Manfred Lejoly. Li prumî, c' est on papîscrit å vray sinse do mot. Des còps rujhûle a lére. Mins gn a on hopea d' mots ladvins. Les « éléments du wallon d' Ovifat » da Lejoly ont stî rmetous so cogne êndjolike pa Lucyin Mahin, a pârte des fitchîs d' aspougneu d' tecse do dictionairî, avou si åjhmince. Gn a yeu des manches a mete, mins asteure, tos les cmons nos sont la, pa idêye, avou l' pådje la k' vos ploz trover so papî. Pol trover, fijhoz come dit pus hôt avou, asteure, « E165 ».

Pol walon do Miton, li Waslet (C8) est la, et on pout fé des rcweraedjes otomatikes dissu. Ca c' est on PDF sûtî, fwait avou on programe ricnoxheu d' letes come li Coppens. Li Haust, lu, on n' sâreut, ca c' est d'jusse ene imådje del pådje.

Pol walon d' Nonne, li Francård (S0) est ddja la dispu èn an ou deus. On pout fé des

rcweraedjes so tos les mots, francès et walon. On pout rcopyî do tecse di moens k' ene pådje, mins on nel sait aberweter tot po rmete dins si copiutrece.

Po l' Årdene nonnrece ou « pays d' ersè » [Ardenne méridionale, région Lesse-Semois], gn a eto li brouyon del bâze di dnêyes « Rasgoutaedje » da Lucyin Mahin (S117). C' est on brouyon, bèn seur, mins k' a l' advan-taedje k' on-z î a rcopyî ossu les mots d' ôtes sourdants do minme aroyaedje (S27, S104, S107, S109).

Sins rovyî li motî d' Forire da Jean-Pol Granmont (S36) k' est ddja dispu ene cope d' anêyes dissu l' waibe Lexilogos. Avou l' lidjwès da Bertrand Cornu.

Si vos avoz ptchî les antikités, vos trovroz eto li Grandgagnage (G0), li Rmâke li Vî (E177), li Forir (E203). Vos ploz minme aler cweri après les etimolo-djeyes dins l' nouzome motî von Wartburg (FEW). Gn a d' cwè passer s' tins.

Po radjouter des dnêyes

Si vos tapez <http://chanae.walon.org/lh/wa/dic/w/> dins l' purnea d' adresse di vosse betchteu [navigateur], vos alez rtchaise so nosse djâspinreye « Berdelaedjes ». La, i vos fât dner vosse secret, si vos î estoz ddja rashou. Ôtrumint, metoz vos î. Si ça n' va nén, n' âyoz nole sogne di m' emiler cwè (pablo@walon.org).

Estoz la, asteure ? Vos veyoz a hintche des ptits purneas pol mot ricwerou. Di cogne rifondowe (prumîre finiesse); disfondowe (2e finiesse); dins les esplikêyes (3inme finiesse). Li prumire, c' est po les mots ki vos trevez dins nosse gazete, sol Wikipedia walon ou dins des lives e rfondou. Li deujhinme, c' est des mots ortografyîs e sistinme Feller, ou divant Feller. Li troejhinme, c' est po les mots walons ki serént dins les frâzes ou les mots francès des esplikêyes.

Metans ki vos î vloz stichî on mot ki n' î est nén co. Li waibe vos dit k' i n' est nén la. Clitchîz so « new » (novea). Gn a on grand purnea ki s' drove. Dins l' prumire linwete, å dzeu, c' est l' mot lu-minme ki vos scrijhoz. Après, dins l' grand purnea do miton, ricopyîz l' mot, et mete totes les esplikêyes e francès et les frâzes d' egzimpe, s' il astchait. Dins l' troejhinme pitite linwete, vos metroz l' ortografeye di vosse motî sourdant, et si còde. Si vos nel savoz nén, ralez vey so Wikipedia a « djivêye des motîs do walon ».

Teyoricmint, dins l' prumire linwete, c' est l' cogne e rfondou k' i vos fât scrire. Mins si vos nel kinxhoz nén, gn a rén avou ça. Sicrihoz a vosse môde, et gn àrè l' waiburlin ki rpassè après vos.

Pablo Sarachaga, tos esplicaedjes dinés a on novea bouteu, li 16 di mâss 2016.

Tchanson e walon

Ene novele dobe sitroete plake...

... nos vént di l' ovraedje des « Droles di Lodjeus ». Ci n' est nén leu prumire saye. Gn a ddja yeu troes cédes divant ci-ci. Foû voye (1998), Sins antchou (2004) eyet Cacafougna (2010).

Li câzaedjisse (parolí) et compôzeu k' i gn a padrî tote cisse ritchesse la, c' est Djhan-Pire Vervî, Jean-Pierre Vervier so ses papîs al comene.

Les nutes di mâle lune

C' est l' tite del novele bwissete k' aveut stî anoncée dins l' Rantoele 77 et ki nos avans yeu l' plaijhi di schoûter e moes d' avri. Deus côps onze tchansons, 21 noveles ey ene riprinjhe (« L' andje ki pindeut l' aiye »).

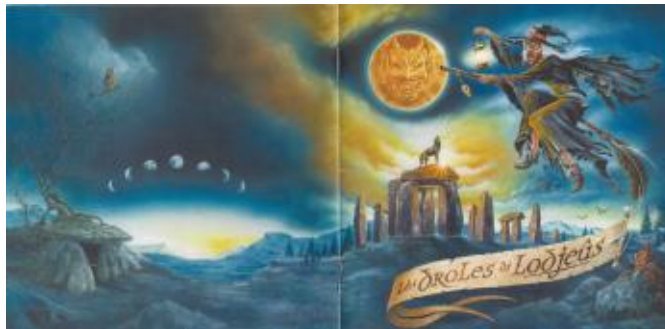
Brâmint des muzikes da Djhan-Pire. Et les tecses ossu, mins il a yeu l' crâne idêye di rprinde eto des scrijhaedjes di mwaisses powetes walons, Louis Lagauche (deus côps) eyet Joseph Duysenx. Cial clôt l' schôtlêye [recueil] avou ene tchanson d' sôlêye, nén pikêye des viers, xhinant ene rilomêye compôzucion française « *Sur le seuil de ta porte* ».

Omaedje à teyâte e walon

Tot djâzant d' Djôzef Dwizink, on l' va rtrouver ossu dins l' tecse del prumire tchanson « Li vî teyâte », k' est etcherpeté avou les tites di totes sôres di pîces k' ont stî djouwêyes à Triyanon d' Lidje. A ricnoxhe tola : « Cuzén Bebert » et « Li mârlî » da Djôzef Dwizink; li nén roviâve « Tâtî » (cial sins « l' perikî »), da Douwârd Rimoûtchamp, « Revolution et consyince », da Richard Joelants, « Djannesse » et « cour d' agnon » da Hinri Simon et « Sadi Hozete » da Bebert Maquet. Est ç' ciste ouve la, ene pîce à mieracteur, k' on ôt Françwès Dwizink ki ravåde après ene des tchansons. Li ci k' el sait mel dirè bén.

Ôtes tinmes

L' amour rivént sovint, come di djusse. Dins « Ele » (ene tchanson ki rvént deus côps, li deujhinme a môde « bossa nova »), c' est ene djonne feye ki n' pinse mây à leddimwin (elle est come li toûne-â-vint / I n' a rén k' el râtind / Si veye, c' est l' candjmint / Ele ni tuze nén a dmwin / Ele dit k' ele n' a nén l' tins / C' est co si lon, dimwin). Ele mete ses lepes so les cenes d' onk ki

« djâze di davance » et rire di ses sovances.

Pu ci vî hanteu d' tertotes, mins nén foirt amistâve avou les cmeres « Les femes ont troes toûs dpus ki l' Diâle / Avou l' âdje, ele divnèt des macrales. / S' ele dijhèt l' vrayi, elzî tome on dint / Les femes ont vormint tos les ehins. ».

Tot à rvier, n a l' ci ki nd a hanté nole, et k' a atchté ene pope di cawoutchou (di ranconte) po « fé des timpesses à mitan des linçous ». Disk' à djoû ki... (dji n' vos di nén cwè).

Djan-Pire n' est nén tchitche di tinmes. On va trover ene tchanson sol drouctaedje, lomé « Bouneur di Flamind ». Li tuzinaedje so deus côps rén (« Tot m' ewaere »). Li roviance d' Alzemer (« Po Elsa »). Sol viyesse, k' arive si raddimint (« Tuzaedjes »). Li ritchesse k' amoenne toplin des fâs copleus « Les potches vudes ». Ou ci vî hait-l'-djin [mysogyne], haeyâve et vergougneus, di « À monde conte cour »

Li tchanson k' a dné l' tite à scrinea [coffret], c' est « Li mâle lune », la k' on mousse e-n on monde di macrales et d' grimancyins.

Minme airance dins « Plaijhante famille » (do Lagauche), wice ki l' tchanteu vout hanter avou ene feye ki ses parints et atnants fihèt âtoû des moirts.

Tchansons-beas-mots

Dedja dins ene ôte plake, Vervî aveut trossî ene tchanson avou des toitche-linwe [virelangue]. Cial, vo-z endè la ene avou tos rme-taedjes a biesses (« biesse di tchanson »), ki n' est nén ene biesse tchanson.

Efets foû tchanson

Dins deus cas, on ôt ene langue etrindjire (dji croeyeu k' c' esteut d' l' ourdou, mins dji direu purade do moldâve). Àresse, li plake atake pa les troes côps do teyâte. N a co l' vwès da Françwès Duizink, come dit pus hôt, et ossu li cene d' ene macrale ki mostere ene ricete.

Tchantaedje

Ci côp cial, c' est Jean-Pierre Darras ki tchante tote les tchansons. On rgrete ene miete li bele vwès da Gilberte Matina, k' on î esteut afaiti so les ôtès plakes.

Po les cis k' ont d' l' agrè po les accints do walon, li Djhan-Pire d' Arasse, c' est onk des râles Hesbignons k' on a l' ocâzion d' ôre leu accint so des plakes di muzike. Avou l' betchfessî « â » prononci sovint « on »: *boncèle* (bâshele), *brèyon* (breyåd), *ponvion* (pâwion), *ronvion* (ràvion). Ça nos rmimbere Djâke Lefève, ki prononcive eto come çoula: « *avou ses vîs rontchons* » (ràtchâds).

Fiesse às lingaedjes walons 2016

Troes bates e-n alaedje

Ciste anêye ci, gn årè nou ocupaedje totavå [activité décentralisée]. Li fiesse po tertos serè co todi a Nameur, mins pus às abatwers di Bomel, ki sont djå prins ç' djoû la. Ci serè li **dimegne 15 d' octôbe**. On rmetrè les pris po les troes bates (concours) ki sont-st e-n alaedje. Si vos vos î vloz ateler, les reglumints complets sont so « Berdelaedjes » <http://berdelaedje.walon.org>

I fât evoyî vos trovas divant l' **15 di setimbe**.

Pîce di teyâte d' èn ake

Vos, les teyâteus, a vos penes ! Li pîce divrè awè come tinme li schapaedje des ptitès langues. Et poleur esse ridjouwêye so toplin des scanfârs del Walonreye, prezintêye avou l' fime di racegne [documentaire] di l' UNESCO po fé abénti [conscientiser] les djins à strapant [imminent] dandjî del moirt des ptits lingaedjes.

Evoyîz vos ouves a Nadine Delmâjhon-walonne (emile sol 3e colone)

Trover cénk noûmots

Sol djivêye des noûmots d' medcene ki nos avans eplaidî l' die-rin côm, endè relére cénk ki vos botèt l' pus. Trover des noûmots e walon po ces-la. Vos vos ploz spiyî l' hanete vos tot(e) seu(le) ou fé çoula dins ene copinreye, ou avou des soçons e vosse mājhon. Vos fârè revoyî vos propôzucions a Batisse Frankinet: baptiste.frankinet@provincedeliege.be

Fé ene mascote pol fiesse

Ele riprezintrè ene biesse vraiye ou mādjinêye (on marsutchantchès, metans), ki dit ene sacwè a tos les Walons. Ele serè avinêye, plaijhante et binamêye. Ele doet poleur esse foirdjeye e troes diminsions. Come di djustice, vos rcedez vos abon-droets al soce (sins papîs, disk' asteure) del Fiesse às Lingaedjes Walons. Vos pordjets seront rçûs pa Nadine VWK: nadine.vanwelkenhuyzen@cfwb.be

Lî re, dî re, scrî re, choûter, tchanter èt djouwer è walon

I-gn-a nin co là si longtimps, on-z-apurdeut l' walon tot choûtant causer sès parints èt sès grands-parints, tot djouwant avou sès soçons, tot fiant s' bouye al fabrique.

Asteûre, on n' vike pus come dins l' timps, riployî su s' famile èt su s' viladje. Li ruchot coûrt. Nosse walon a bin dès rûjes à sûre li courant. Èwou ç' qui nos djon.nes pôront rapicî nos manières di taper l' divise s'i-gn-a nuk po lès scoler ? Vôrîz lèyî tóurner à cu d' pouyon li pus bèle èritance di vos tayons, vos-ôtes ?

Tos lès cias qu'inmerin.n' bin r'loyî l's-èfants à leûs racènes sèront binaujes d'yèsse contints ca, po l' stâje 2016, nos-avans apontî dès djeus di scrîjadje, dès tchansons, dès bèlès fauves su mèseure !

Li stâje, ci serè èto passer s' timps à lire èt à dire dès bons bokèts di scrîjeûs d'èmon nos-ôtes, aprinde saquants bribes di grammaire èt d'òrtografîye èt sûre lès régues da Feller. Fé r'glati l' walon po l' djon.nesse d'audjoûrdu, adon... ça v' dit one saqwè ? Vinez-î nos r'trover.

C'èst

* Do maurdi 5 au vinrdi 8 di julèt' 2016, di 9 eûres à 4 eûres di l'après non.ne. Dins tos lès cas, li

vinrdi 8, i-gn-aurè one sèyance di lècture dès bokèts do stâje j'qu'à 5 eûres di l'après non.ne.

* À Fau, 5340, comune di Djêve

* 80 eûros po lès grands èt 56 eûros po l's-étudiants (18 à 26 ans)

* avou Joëlle Spierkel

* po-z-è sawè d' pus èt po s'inscrîre : joelle.spierkel@province.namur.be et creeasbl@skynet.be 081/ 776 774 (bûrau jènèral) -081/775 580 (londi èt maurdi) - 081/ 57 04 61 (al chîje).

Teyâte e walon avou ls efants

Avou l' dame di scole di Bhô, on-z a emantchî ene pîce di teyâte po l' 25 di djun.

Li tite c' est: « Batisse et Laliye » d' après ene compôzucion da Roger Renquin, do Ptit-Tier (Li Viye Sârn), et des arindjments da Jean-Marie Hamoir et Jean-Paul Pirson.

Grâces al Rantoele ki nos a buskinté di ptitès brotches e walon del soce « Badjave » po rmerciyî les efants et leu acsegnante.

Christian Thirion (Li Blawete)

Les crakes dal Blawete

Come di djusse

La on coirbiyård et ene trûlêye d' otos ki trecôpèt on ptit viyaedje. N a la on bråve vî ome k' elzès voet passer et ki dmande a on gamén :

- Kî çk' on etere la, hê, m' fi ?
- Dji n' è sai rin, mins c' est l' ci k' est dvins l' prumire oto .

1+1 = 3

Pus rade ki l' vint del bijhe, n a-st on curé ki pete evoye foû di s' kifessionâ et moussi el sacristeye tot breyant :

- Fernand ! Savoz çki dj' vén d' aprinde a cfesse ? Vosse feme nos fwait poirter les coines !

Drole di boesse âs droukes

Djan, 19 ans, va vey si ptite crapåde, Mareye. Il est priyî pa les parints del glawene po soper.

Tot d' on côp, la Mareye ki s' plind d' on mâ d' tiesse et s' endè va rpoizer e s' tchambe. Bén seur, li Djan l' shût. Ene grosse eure après, i ridschind. Li popa lyi dmande:

- Est çki ça lyi va mî m' fi ?
- Awè, asteure ça va, dji lyi a dné ene boune drouke ! Ele va-st ariver !

Li popa, tot veyant s' brayete â lådje:

- Albouneure, Djan. Mins, si ça lyi va mî, serez vosse placård d' apoticâre !

On hape totafwait, saiss, ouy

Èn ome telefone a s' feme po lyi dire k' il est ritnou â buro et k' i n' rinterrè nén dvant l' nute !

I rabize viè troes eures â matén, rintere e s' tchambe, et cmince a s' dismoussi.

Ès feme lyi dit:

- Bén Djôzef, et vosse sicançon, w' est i passé ?
- Nodidu d' nodidju ! O m' l' a Bén hapé !

Les andjes ni sont nén so tere

Â café, n a deus omes ki buvèt l' apero.

- Mi feme, c' est ene andje.
- Vs avoz del tchance, paski mi, li minne, elle est todi Bén vicante !

L' aweur ki vént des biesses

Po-z esse ureuse, ene feme a dandjî di cwate biesses:

- ene « djagwåre » divins l' gâraedje;
- on vizon so ses spales;
- on liyon e s' lét...
- et on bâdet po payî les facteures !

Â tribunâ

- Vs avoz spiyî ene tcheyire so l' tiesse di vost ome ?

- O mins, ç' n' est k' on teribe accidint, savoz !
- Vos n' volîz nén bouxhî so vost ome ?
- O siya, mins dji n' voleu nén spiyî l' tcheyire !

Christian Thirion (Li Blawete), li 23 d' may 2016

<= po l' Uro d' fotbale 2016

dessinaedje del Blawete

Platès escuzes

Sacwants limeros del Rantoele 77 avént des pâdjés deus côps et gn aveut des ôtes ki manként. Vos ploz aberweter ene boune copeye éndjolike so l' Aberteke (waitîz p. 23).

La pocwè k' les tomates sont rodjes

I gn a foirt lontins, totes les tomates estént mâvletes. Mins on bea djoû, e-n on corti, ene tomate rescontra ene belindjele [*aubergine*].

Aduzêye, cisse-ciale lyi djha : « Dji n' sopoite nén di vey ene ôte verdeure del minme couleur ki mi ! On bon consey : candje di couleur sins cwè dji t' siprâtchrè ! »

Li londmwin â matén, al pikete do djoû, peneuse et diswaibeye, li tomate si kiwela e l' amouyeye waide po pleur divni tote vete.

Kékes djoûs pus târd, adon k' ele si porminéve divins on cotjhea, ele rescontra ene cawôte

[*courgette*] ki l' arinna insi : « A neni ! Nén co on vert legume ! Dj' estans dedja nos brâmint, ti n' troves nén ? »

Cisse-ciale dijha k' awè et potcha divins ene djusse di djus d' orandje po ndè prinde li couleur.

Après kékes eures, ele rescontra on peturon ki, a s' toû, lyi dmanda di candjî d' couleur.

Tote foû d' leye, li tomate pocha telmint foû d' ses clicotes...k' ele divna tote rodje !

Dispoiy ci djoû la, les tomates sont rodjes.

Djôzef Dokir, li 8 di may 2016

L' ABERTEKE

Copinreyes

Copinreye di Bastogne

Tâves di rcâzaedje e walon tos les 3es londis do moes.

Racsegnes : Claudine Voz claudine-voz@hotmail.com

Copinreye di Libin

Tâvlêye di rcâzeus d' walon moen-nêye pa Djâke Dupuis. Ele si rashonne li dierin vénrdi do moes a 6 eures al nute al mâjhon d' viyaedje di Libin (sol dilé d' l' egljhe). Racsegnes : Emilie Lecuivre, Culture Haute-Lesse : 061/41 33 91 0498/17.24.67

Les conte-rindous sont so « Berde-laedje »

Cactaedjes di Mâmdey

Deus vénrdis par moes, di 8 e. a 10 e. al nute (a 6 e. po ene des cwate tropes), metous pa livea di cnoxhance do walon. Racsegnes : info@rcw.be

Tâvlêye di walon di Rotchfoirt

A « Ascoye Fâmene », les deujhinmes et cwatrinme mierkidis do moes. Racsegnes : Désiré Malet d.maletsonveau@skynet.be

Copinreye di Tchârnoe

(Tchaurnè, Charneux-Harsin)

Sâle do viyaedje, li 3inme mârdi do moes Racsegnes : Josée Buron : joseeburon@hotmail.com

Li copinreye des trôs d' soteas, Tchôfontinne

Racsegnes : Marcel Louis (04 351 72 71 / 0474 29 02 59). causeriealusine@hotmail.be

Li copinreye di Stâvleu

si passe deus côps so l' moes, les prumî et l' troejhinme mierkidis, di 17 a 19 eures, â locâ d' Electrabel. Racsegnes : 080 86 32 27.

Copinreyes do Roman Payis

Gré-Dwecea : a 2 e. di l' après-nonne, al sâle di spôrts, li troejhinme londi do moes. Racsegnes : Guillaume Warnier.

Perwé : Racsegnes : Andrée Flesch 081 65 55 20; petitelouyse@yahoo.fr

Oû-l'-Grand : Racsegnes: Joseph Decossaux 019 63 49 61.

Soçnaedje di Djmepe-so-Sambe

Li mârdi, ene samwinne so deus. On câze did tot, mins nén d' politike ni di rlidjon Racsegnes : christiane.bi-name@euphony.net.be

Sicoles di walon

Univiersité des 3 côps 20 di Djiblou

tos les 15 djoûs, li djudi di 1e. 1/2 a 3e. 1/2 di l' après-nonne

Oditwere del Faculté d' Agronomie, sol site del faculté.

Univiersité des 3 côps 20 di Lidje

tos les vénrdis a 9 eures: Racsegnes: Anne Delporte, Esplanade de la paix 8/176, 4040 Hesta; Denise Willem, Avenue du centre 116, 4821 Dizon-Andrîmont

Les scoles di Bive do waeyén-tins 2016

5 ashynnes : les **mârdis 4, 11, 18 et 25 d' octôbe 2016** a l' Aisse del Tuzance di Bive, di 14 e a 17 e. Racsegnes : centre.culturel@bievre.be, ou Madi d'Orchimont tel. 061 511165

Scoles pa les scolîs : date a clawer, divant ou après l' Tossint.

Fiesse âs lingaedjes walons

Li semdi **15 d' octôbe 2016**, dandjreus a Nameur. Rimetaedje des pris des troes bates (waitîz p. 21). Racsegnes : christine.decock@ville.namur.be

Stadje da Djowele

Waitîz p. 21

VoBuze (Youtube)

<http://www.youtube.com/wlnty> ou don-bén :

<http://aberteke.walon.org>

deus modêyes del pîce di teyâte « *Dji vou vey Mioussef* » do Rûsse Lantén Catayef. Atake del pîce a Gochliye (2006); tote li pîce a Veskeveye (2016).

Sol Toele walon-câzante

L' Aberteke

<http://aberteke.walon.org>

Videyos del tévé walon-câzante, scoles di Bive et rapontiaedje di sacwants motîs.

L' eciclopedeye Wikipedia

a-st asteure 14.101 ârtikes (â 2 d' djun 2016).

<http://wa.wikipedia.org>

Wiccioneaire

<http://wa.wiktionary.org>

Gn aveut 18.852 ârtikes â 2 d' djun 2016

DTW

<http://chanae.walon.org/lh/wa/dic/>

Libes programes éndjolikes

<http://walotux.walon.org>

Foroms et lisses

<http://berdelaedje.walon.org/>

Toplin d' kesses so li rfondaedje. Reglumints des bates pol samwinne âs lingaedjes walons.

<http://walon.cultureforum.net/>

On-z î rtrouve des tecses evoyîs pa les oteurs e Feller ey eplaidîs vaici e rfondou. Metans les cis da Joseph Docquier, Jean Goffart u Christian Thirion, Richard Joelants.

So Fesbok

Pådjes avou beacôp do walon :

* payis condruze et walon

* pådje da Jean Goffart

Muzêye do Pârlaedje

<http://www.musedelaparole.be/>

Li Rantoele so les waibes âs rvuwes

A Brussele

<http://www.revues.be/li-rantoele>

Gn a deus troes pådjes di tchaeke viye Rantoele (dispu li limero 71)

El Savoye

<http://www.reseau-mirabel>

dene ene hârdeye (loyén) viè tos les egurniyaedjes (ârtchives) del gazete.

RANTOELE 1° 78
(esté 2016)

- * **Bons condjîs a vozôtes tertô(te)s**
(Lucyin Mahin) p. 3
- * **Ricwerous (Jacques Desmet / Djozéwal)**
p. 3, 10, 15 & 16
- * **Les bombes petèt; les metros rôlèt**
(Jean Cayron) p. 4
- * **Limbork walon ? (d' après on papî evoyî pa**
Jean-Pierre Hiernaux) p. 5
- * **Li matoufè (Julie Wanlin) p. 6**
- * **L' iye di Gurnåde (Madi d' Orcîmont) p. 6**
- * **Prum et Lotaire 1î (conte-rindou d' ene**
escursion adjingnêye pa Manfred Lejoly) p. 7
- * **Basketeus walons (Jean Goffart) p. 8**
- * **Belès Letes**
- ** **Li mâtourné (5) (Lucyin Mahin) p. 9-10**
- ** **Arimés (Richard Joelants) p. 16**
- * **Binde d' imådjes : Walatlande (5)**
(Djozewal) p. 11-14
- * **Peler às tcheneas (Lucyin Mahin) p. 17**
- * **Gueuyes d' Ârdinwès (2 lives e walon**
da Jacques Desmet et Jean-Pierre Servais
/ Jean-Louis Brocart) p. 18
- * **Cwir ovreus sol DTW (Pablo Sarachaga) p. 19**
- * **Muzike dizo mâle lune (Jean-Pierre Vervier**
& les Droles di Lodjeus) p. 20
- * **Bates del fiesse às lingaedjes walons p. 21**
- * **Stadje di scrijhaedje (Joëlle Spierkel) p. 21**
- * **Crakes del Blawete (Christian Thirion) p. 22**
- * **Li couleur des tomates (Joseph Docquier) p. 22**

